Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi

9

Évszázadok forgatagában

Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház

Szerkesztette: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente

Évszázadok forgatagában

Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi
9

Évszázadok forgatagában

Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház

Szerkesztette

Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente

Pécs, 2019

Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi
a PTE Egyháztörténeti Kutatócsoportjának sorozata

Szerkesztőbizottság:

Fedeles Tamás, Hunyadi Zsolt, Kiss Gergely, Nagy Levente, Sabrak Gábor,
Sümegi József, C. Tóth Norbert, Török József, Tusor Péter

Sorozatszerkesztő:

Fedeles Tamás

Mutatók:

Kovács István

A kötet megjelenésére a PTE Egyháztörténeti Kutatóközpont A Krisztianizáció, mint történeti folyamat sokoldalú interdiszciplináris vizsgálata a Kr. u. 3–15. században című, a PTE Tehetségcentrum pályázata (17886-4/2018/FEKUTSTRAT) keretében kerül sor.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

© A kötet szerzői és szerkesztői
© Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont

Tartalom

Nagy Levente
Előszó 7

Nagy Levente
A krisztianizáció mint történeti folyamat elemzésének módszertani problémái a Kr. u. 3–5. századi Pannoniában 11
Barabás Gábor
A pápai Kúria klerikusai és a Magyar Királyság a 14. században 31
Langó Péter
A Szent Kereszt „felfedezésétől" a katakombák „újrafelfedezéséig". Vázlat a keresztény régészeti emlékek kutatásának előtörténetéhez 55
Andreides Gábor
A fasizmus és a katolikus egyház 101
Csarnai Márk
A kárpátaljai magyar reformátusság kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953) 111
Ö. Kovács József
Pócspetri, a „rendőrgyilkos falu". Kommunista szómágia és társadalmi reakciók az egyházi iskolák államosítása idején 131
Illyés Szabolcs
Kisebbségi identitás-kényszer: magyar katolikus kisközösségek az egyházüldözés évtizedeiben 151
Kahler Frigyes
Adalékok a magyarországi egyházüldözés történetéhez (1945–1989) 173

Személynévmutató 191
Helységnévmutató 198

A kötet szerzői 201

Ö. Kovács József

Pócspetri, a „rendőrgyilkos falu”

Kommunista szómágia és társadalmi reakciók az egyházi iskolák államosítása idején

◈

Pócspetri the „Cop Killer Village”
How the Communist Distorted Words during the Expropriation of Ecclesiastical Schools and how Society Reacted

Dissolution of traditional structures continued after the traumas of World War Two. Veiled Communist dictatorship was created during land expropriation and distribution. Continuing inner colonisation had two targets, both of them were class enemies: Church and the agricultural way of life since they were rooted in society. Violence aimed individuals physically and institutionally since institutions were occupied by Communists. I interpret the history of Communist dictatorship from the prospect of experience history, from the view of the underdog implying the country life. Terror against the society of Pócspetri initiated from June 1948. Show trial started as well, which became the symbol of occupied town squares. Name of the village emerged to nationwide and world fame by Communist propaganda. My intent is to explore the nature of violence by people's experience. I seek answers to the following questions: How can the intervention of Communist state and political power be interpreted and described? First part of this study illustrates societal reactions by documents written in the 1940s. As a historian, I interpret the Communist political myth factory.

Key words: Communist, dictatorship, church society, peasantry opposition

◈

A főcímben részben szimbolikus módon elsősorban a téma közelítésmódjára utalok, miszerint a modern politikai diktatúrák történetét elsősorban tapasztalattörténeti, alulnézeti szempontból, a vidéki életvilágokat bevonva értelmezem. Pócspetri társadalmát 1948 júniusától sújtó terror és az ezzel járó koncepciós per a falusi terek megszállásának szimbólumává lett.[1] A falu neve itthon és külföldön a kommunista propaganda révén vált ismertté.

1 Ember Judit Pócspetri című klasszikus dokumentumfilmjét (1982) évekig nem engedték bemutatni. Az 1948-as eljárás 1990-ben megfogalmazott jogi értelmezése így hangzott: *„A perújítási eljárás során bizonyítást nyert, hogy az ú.n. »pócspetri ügy« előre kitervelt és tudatosan ekként lebonyo-*

Sajátos tapasztalat szerint a diktatúrák világában a vicckultúra virágzik. Témánkhoz kötődően érdemes felidézni a Szovjetunióban az 1920–30-as években elterjedt népszerű viccet, miszerint egy csapat nyúl felsorakozott a lengyel határon, hogy átengedjék őket. Arra hivatkozva kértek bebocsátást, hogy a Szovjetunióban elrendelték a tevék letartóztatását. „*De hát ti nem vagytok tevék! Na, ezt próbálják meg elmagyarázni a politikai rendőrségnek!*"[2]

A továbbiakban elsősorban az emberek megélt tapasztalata alapján igyekszem feltárni az állami erőszak természetrajzának néhány vonását. Arra keresem a választ, hogy az állam, a politikai hatalom beavatkozásának hatása miképpen jellemezhető és értelmezhető? A tanulmány első részében a kommunista politikai mítoszteremtés történetkutatói értelmezésével, majd az 1940-es évek végén keletkezett dokumentumok tükrében illusztrálom a társadalmi reakciókat.

Kommunista diktatúra

A kollektív erőszak-alkalmazás módjai alapján a 20. századi átfogó ábrázolásban az anticivilizáció-történeti rendszerekhez sorolom a lenini-sztálini típusú kommunista és a nemzetiszocialista rezsimeket, amelyek ideologikus (ön)meghatározásuk alapján úgy is értelmezhetők, mint antifasisták, vagy antimarxisták és antibolsevisták.[3] Ha az öndefiníción túl a gyakorlatot vesszük tekintetbe, akkor egy közösnek vehető ellenségük van: az alkotmányos állam.[4]

A probléma kibontásának nyelvezetét és fogalomhasználatát az is meghatározza, hogy a kommunizmus programja az egész világon mint modernizációs ideológia jelent meg. A rendkívül ambiciózus kommunista projekt céljai nem érthetők meg anélkül, hogy ha nem vagyunk tisztában annak újkori előképeivel, a haladás-

lított koncepciós per volt, azzal a céllal, hogy a katolikus egyházat és híveit megfélemlítsék, és az egyházi iskolák államosítása ellen tanúsított ellenállást letörjék. Ez olyan sikerrel járt, hogy az ítélethozatal után 5 nappal, 1948. június 16-án az országgyűlés elfogadta az egyházi iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvényt. […] 1948. június 3-ról 4-re virradó éjszaka, illetve 4-én reggel részben Debrecenből, részben Budapestről nagyobb létszámú rendőri autók érkeztek tehergépkocsikon Pócspetribe, a falut napokra körülzárták és valósággal megszállták. A lakosságnak nem volt szabad házát elhagynia és a földekre kimennie, sőt, még az állatok etetését is megakadályozták. A rendőrök 4-én hajnalban behatoltak a házakba, és szinte válogatás nélkül összeszedték a férfiakat, főként a fiatalabbakat. Az akció során durván bántalmazták és puskatussal ütlegelték őket." A Fővárosi Bíróság ítélete, 1990. január 17. BFL, VII. 5.c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék ir. C. Büntetőperek. B. III. 10550/1948. 3533/A.d. A Legfelsőbb Bír. Nyomozó Oszt. Nyom. 19060/1989. sz. FB 38-89. csomójában (16. Bp. 387/1989/39.) A per elemzését l. Mikó 2008.

2 Fitzpatrick 2003. 164. A tömegterrorra l. Figes 1996. 575–577., 642–646.; Baberowski 2004; Baberowski 2006a; Baberowski 2006b. Az idézett vicc keletkezési idejétől nagyot ugorva, de hasonló struktúraelemekre ismerhetünk a következő példában. Például a kelet-német állambiztonsági szolgálatnál – legalábbis a tankönyvek szerint – még 1984-ben is a „csekista éberség" alapkövetelményeit kellett elsajátítani. A módszerekhez hozzátartozott a toxikus anyagok használata is. Materialien der Enquete-Kommission 1995. 490–492., 585–643.

3 A kérdéskör részletes értelmezését l. Ö. Kovács 2012. 22–51.

4 Furet 2000. 44–54.; Steinbach 2002. 36.

ról szóló 19. századi elképzelésekkel, amelyeket alapvetően befolyásolt az európai és az észak-amerikai iparosodás folyamata. A kommunizmus gyors és mindent átfogó iparosítást, másrészt pedig az áthagyományozódott struktúrák radikális felbontását ígérte. Sokak számára éppen ez tette a kommunista eszmét „varázslatossá”, feledve-feledtetve azt, hogy ebben a bolsevik, majd sztálinista programban demokráciáról nem, csak proletárdiktatúráról volt szó.[5] Az erőszak különösen fontos megkülönböztető, bár tabusított jeggyé vált ebben a rendszerben.

További lényegi elméleti és gyakorlati kutatási kérdés, hogy a kollektív, a politika által motivált erőszaknak milyen általános és konkrét rendszerekhez köthető vonásai vannak? A 18. századig visszatekintve, az újkori történelemben a francia forradalom jelentős fordulópontot jelent, amikor a korábbi erőszakkészség egy politikai renddel is összekapcsolódott, amelyben az emberek tömeges mobilizációját a nemzetépítés–nemzetalkotás céljának rendelték alá.[6] Ennek a változásnak a tanulságait összegezve, az új- és jelenkori történelemben az erőszakra vonatkozó általános jellemzőket és körülményeket keresve, megnevezhetők bizonyos szabályszerűségeket és tendenciákat mutató elemek, amelyek egyúttal a jövőbeli kutatások hipotéziseként is szolgálhatnak.

Az első ilyen elem lehet az igazolási törekvés, ami egyúttal egy átfogó, globális érvényű ideológiát és egy távoli célt, utópiát is kínál – a kommunista program esetében az „új ember” társadalmát.[7] A második elem egy ellenségképtől való – tegyük hozzá, tömeges – kondicionált függés, ami természetéből fakadóan érzelmileg rendkívüli módon telített.[8] A faji vagy osztályalapon kijelölt és diabolizált ellenséget mint életveszélyes, fenyegető tényezőt állítja színpadra. A harmadik, a politikai diktatúrák történelmi példái szerint nélkülözhetetlennek bizonyuló pillér egy működőképes, a napi aprómunkát elvégző közigazgatási apparátus. Az eredeti tömeges mobilizációs célból kiindulva végül szükséges a társadalom jelentős részének a bevonása az apparátusba, legyenek ezek a személyek titkos ügynökök vagy rendszeres és alkalmi feljelentők.[9]

Ha mindezen modern jegyeket a kommunista gyökerű sztálinista diktatúra esetében nézzük, akkor a következő rendszerspecifikus sajátosságokat nevezhetjük meg, mint amilyen: egy tervszerű, racionális társadalom elképzelése és az ennek megfelelő rendteremtési törekvések; egy előzetes ideológia megléte; az erőszakos modernizálás; a határok (*frontier*) eltolása és az azzal összekötött belső honfoglalás; az ember átfogó fegyelmezése; a társadalom kényszerű homogenizálása.[10]

5 Langewiesche 1993. 39–55.; Pipes 2004. 18–21.
6 Friedrich 1957. 34–35.; Becker–Grossbölting–Owzar–Schlögl 2003. VI.
7 Az „új ember” programra, különösen Rees bevezetőjét l. Apor–Behrends–Jones–Rees 2004.
8 Szabó 1998.
9 Burrin 2002. 184–185. Azonban itt is utalni kell a ránk maradt forrásszövegek szerzőinek képességeire, az információk keletkezési miliőire.
10 Imbusch 2005. 533–537.

A modern diktatúra kialakításának első lépéseit rendszerint a nyelvi térben teszik meg, amikor a szavakat nem eredeti jelentésüknek megfelelően kezdik el használni, vagy a tartalmat összekeverik.[11] Az állami erőszak bevezető fázisa az áldozat identitásának feloldásával kezdődik, ami elsősorban szavakkal, vagyis a nyelv lehetséges manipulációjával érhető el. Sztálin elhíresült mondása szerint a nyelv nem puszta kommunikációs eszköz, hanem fegyver.[12]

A modern zsarnokságok eredetükben és természetrajzukban is különböznek a korábbi önkényuralmaktól.[13] A 20. századi diktatúrák kommunikációs terei mindig foglalkoztatták a kutatókat, mert mindenki érzékelte, hogy a politikai hatalom a nyelvet egyre tudatosabban eszközként használja és ellenőrzi uralma fenntartása érdekében. Ez az állami akarat persze más történelmi korszakokra is jellemző volt, azonban különösen a modern rezsimekben már olyan élethelyzetekről van szó, amelyeket, ahogy erre már utaltam talán leginkább a viccekkel lehet érzékeltetni. (Én gyűjtöm a vicceket. Én azokat, akik vicceket mesélnek.)[14]

A hivatalos nyelv nem csupán azért vált totalitárius jellegűvé, mert nyilvánvaló módon kiszolgálta az önkényuralmat és annak ideológiája által átitatott, hanem etimológiai okok miatt is. Totalitáriussága abban is megnyilvánult, hogy mindent dominálni akart, a nyilvános és a privát életet egyaránt.[15] Ebben mutatkozik meg

[11] Arendt ezt a „totális uralomhoz" vezető első lépésként úgy értelmezte, hogy „megölték a jogi személyt az emberben." Arendt 1992. 539. Vö. Edelman 1998. 98–99.; Balázs 2003. 11–12.; Gyarmati 2013.

[12] Hodgkinson 1954. V. A kommunista nyelvhasználat egyes kérdéseire l. Apor 2010. A kortársi „elemzők" is megfigyelték, hogy „[a] *szavakkal ugyanaz történik ilyenkor, mint a pénzzel az infláció idején. Több bankjegy kerül forgalomba, mint amennyire fedezet van. Ennek következtében csökken a bankjegyek értéke.*" Fónagy–Soltész 1954. 23.

[13] Maier 2003. 9–28. Hogy miként változott a totalitarizmus fogalmának megítélése, használata az utóbbi évtizedekben, l. Vollnhals 2006. A magyarországi kutatásról, a problémakör, a fogalom hiányzó, rendszeres vizsgálatáról beszámol Tomka 1996; Lánczi 2004; Körösényi 2004. – Anélkül, hogy a kritikai továbbgondolásokat részletezhetném, Arendt többek között abban látta a modern diktatúrák és más egyeduralmi rendszerek közötti különbséget, hogy az elsőként említettekben *„az erőszak nem az ellenfelek kiirtásának és megfélemlítésének egy módja, hanem a tökéletesen engedelmes tömegek feletti uralom eszköze."* (Arendt 1992. 10.) Fontosnak tartom a hatalom (*„ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély"*) és az uralom (*„ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak személyek engedelmeskedni fognak"*) weberi fogalmának, és változó kontextusainak figyelembe vételét. Ugyanígy kellene kutatni a falusi életvilágok „fegyelmezettségének" tényezőjét is, ahogy Weber mondja: *„a tömegek »beidegzett«, kritikátlan és ellenállás nélküli engedelmességét."* (Weber 1987. 77.) Ugyanakkor, a hatalom és az uralom között feszültség van, amit ha az ideológia megkísérel feloldani, akkor az ideológia a *„puszta integrációtól a torzítás és a patológia felé közelít."* Ricoeur 1997. 123.

[14] Steinke 1995. 364.; Mead 1955. 46. A nyelv valójában *„maga a hangot öltött emberi viszony."* Elias 1987. 250.

[15] Az ilyen típusú hatalom az idegen kultúrát meghódítók tevékenységéhez hasonlítható (Arendt 1992. 509., 539–540). A totalitarizmus historiográfiájára alapvető művek: Jesse 1999; Hildebrand 1999. A totalitarizmus jelenségeire l. még: Aron 2005. 186.; Körösényi 2004. 73–75. Arra, hogy a 20. századi diktatúrák miként törekedtek a földek, az emberek és az információk, a kommunikáció meghódításával leigázni az embereket, s ezáltal birtokolni az emlékezetet, l. Todorov 1998. 9–12.

a „gyengesége” is, hiszen a kabaré, a szatíra, a vicckultúra, az utalásos beszédmód kódolása és dekódolásának elterjedése éppen a terror csúcsfázisaiban (például Rákosiék diktatúrája alatt[16]) volt a legelterjedtebb és a legszínvonalasabb.

A kommunista–sztálinista új nyelvvel elsősorban az egyházi, a papi nyelv és a „nyilvánosság” különböző, rejtett szintjei álltak többé-kevésbé szemben.[17]

Ernst Cassirer klasszikus tanulmányában elemezte a 20. század politikai mítoszteremtését, ezért gondolatmenetét érdemes fölelevéníteni.[18] Az új technikai eszközök ügyes használata nélkül hatástalannak tartotta a mítoszt. A mítoszteremtés akkor bizonyult a legerősebbnek, ha az emberek új és veszélyes helyzettel találták magukat szemben. A modern politikus ideáltipikus vonásait szerinte mindenekelőtt az határozta meg, hogy alapvetően két funkciót kell egyesítenie, egyrészt a homo magust, másrészt a homo fabert. A modern politikus: „*egy új, teljesen irracionális és misztikus vallás papja. De amikor védelmeznie és népszerűsítenie kell ezt a vallást, akkor nagyon is módszeresen jár el. Semmit nem bíz a véletlenre; minden lépése jól előkészített és előre megfontolt. Ez a furcsa kombináció politikai mítoszaink legfeltűnőbb vonása. […] Az új politikai mítoszok nem szabadon fejlődnek ki, nem gazdag képzelet vadon termett gyümölcsei. Mesterséges dolgok, melyeket rendkívül ügyes és ravasz mesteremberek fabrikálnak. A huszadik század, a mi technikai korunk, találta fel a mítosz új technikáját*.”[19]

A lelki hadviselés során Cassirer szerint: „*Első lépésként a nyelv működését kellett megváltoztatni. Ha az emberi beszéd fejlődését tanulmányozzuk, azt találjuk, hogy a civilizáció során a szavak két teljesen különböző feladatot láttak el. Az egyszerűség kedvéért e két funkciót nevezhetnénk a szavak szemantikai és mágikus használatának. […] A varázsszóval nem a dolgokat vagy a dolgok közötti viszonyokat írják le, hanem bizonyos hatásokat próbálnak előidézni, segítségükkel megpróbálnak beavatkozni a dolgok természetes menetébe. […] A varázsszó elsőbbséget élvez a szemantikaival szemben*.”[20]

A varázsszó mellett ugyanilyen fontosságú a rítus, amely – az egykori primitívnek mondott társadalmakhoz hasonlóan – az egyén felelősségét nem, vagy alig ismeri. Cassirer gondolatmenete az 1930-as évek elejéig kialakult totalitárius ideológiák és gyakorlatok megfigyelésén alapulhatott. Értelmezései – mint például a következő megállapítása – azonban nem csupán arra az időszakra vonatkozóan figyelemre méltók: „*Nem azzal kezdték, hogy megköveteltek vagy megtiltottak bizonyos cselekedeteket. Az embereket próbálták megváltoztatni annak érdekében, hogy irányítani és ellenőrizni tudják tetteiket. A politikai mítoszok úgy jártak el, mint a kígyó, mely megbénítja áldozatait, mielőtt megtámadná őket*.”[21]

16 Szabó 1988. 161.
17 Głowinski 1995. 126. A szerző tézise az, hogy a kommunista nyelv befolyása leginkább azoknak a nyelvében mutatkozik meg, akik magukat antikommunistának tartják.
18 Cassirer 1997; Lasswell 2000.
19 Cassirer 1997. 40–41.
20 Uo. 41.
21 Uo. 43.

A nyelvproblematikával kapcsolatban célszerű kitérni a korabeli, tömeges feljelentések, panaszok és beadványok jelenségére. Mások tettének a hivatalos hatalom számára névvel, de még inkább névtelenül történő bejelentése, feljelentése a mindenkori emberi kapcsolatok része lett. A történetkutató nem kerülheti meg ezt a kérdést sem, bár nyilvánvalóan nehéz megfejteni a feljelentések pszichológiáját. A jelenség eredetével foglalkozó elméleti munkák szerzői szerint a (fel)jelentés az egyházi körökben a koraközépkori morális *(denunciatio canonica)* kontroll, a nevelés eszköze volt.[22] Ha ennek elfogadottságát vagy támogatottságát pszichoanalitikus szempontból nézzük, akkor a családi, szülő–gyerek–testvér kapcsolathálóban is tájékozottnak kellene lennünk. A feljelentés elsődleges személyes élménye, prototípusa minden bizonnyal visszavezethető a gyerekkori árulkodásokig, megtapasztalva a szülői tűrés határait és az információk ilyen módon való felhasználásának lehetőségeit. E kérdéskört kivetítve a tágabb felnőttkori világra, sokak számára a funkcionáló – hatalmat és felügyeletet gyakorló – állam, a párt egyfajta szülői pótlékként jelent meg. Mindez persze sajátos deformációt, nárcizmust is feltételezhet: döntőnek bizonyulhatott a hatalomban való ilyen típusú részvétel, amit a hatalom felsőbb szintjeiről ráadásul minden formában ösztönöztek is.[23] A kommunista hatalmi politika azért is erősítette az ilyen módon való részvételt, mert a folyamatos társadalmi mobilizációt minden szempontból fontosnak tartotta.[24] Legalább egy mondat erejéig utalni kell a feljelentettek stratégiáira is, mint amilyen az önfeljelentés, a „vallásmegtagadás" és a hallgatás.[25]

A szovjet típusú diktatúrák történetét, vagyis egyáltalán a szocialista projektet illetően az is kérdés lehet, hogy az miképpen történhetett meg? Az egyik, a marxista tradícióból kiinduló válasz az, hogy ez elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség volt, egyben válasz az eltérő nemzeti köntösökben jelentkező nemzetiszocialista múltra. Az ezzel ellenkező érvelés középpontjában az áll, hogy a szovjet tankoknak köszönhetően egy radikális kisebbség hajtotta uralma alá a kelet-európai társadalmakat, amely uralmi rendszernek nem volt legitimációja.[26] Az első értelmezést alapvetően az az alapállás jellemzi, hogy a kommunista hatalmi gyakorlatot kimondva–kimondatlanul egy, a képzetek világában fixált utópiából, annak szükségszerűségéből kiindulva értelmezi. Ez önmagában is korlátozza a kritikai gondolkodásmódot, lévén, hogy ez elsődlegesen egy

22 Jerouschek–Marssolek–Röckelein 1997. 9.

23 Jerouschek–Marssolek–Röckelein 1997. 10–12.

24 A történeti kutatásban, pontosabban a magyarázatban megfontolandó egyik elméleti-filozófiai meghatározás: „*Ideológiáknak nevezzük azokat a lét-transzcendens képzeleteket, amelyek de facto sohasem jutnak el a bennük foglalt tartalom megvalósításához. Bár gyakran – jóhiszeműen – a szubjektív cselekvés motívumává válnak, jelentéstartalmuk a legtöbbször mégis átalakul a cselekvés során.*" (Mannheim 1996. 224.) Az ideológia-típusokra l. Mannheim 1996. 224–225. Arendt szerint az ideológia az, „*amit a neve jelöl: valamely eszme logikája. Tárgya a történelem, amelyre az »eszmét« alkalmazzák*". (Arendt 1992. 588.) Az ideológia közismerten a hatalom legitimációját szolgálja, egyfajta „interpretációs kód" (Ricoeur 1997. 123).

25 Jerouschek–Marssolek–Röckelein 1997. 15.

26 Allinson 2000. 1–5.

ideologikus nézőpont.[27] A totális hatalomra alapvetően nem a megismerésre törekvés a jellemző, hanem a „szebb”, a „jövő” világának felépítése. Elméleti-filozófiai szempontból ennek a hatalomnak *„első szolgája a politikai ész, amely ezzel a metafizikai ész szintjére emelődik*.”[28]

A nyelv valóságteremtő gyakorlatként való értelmezése különösen a politikai diktatúra világában fontos, hiszen a jogállamiság hiányában bármilyen kommunikációs szituáció könnyen „rendszerellenesnek” minősülhet. Ugyanakkor a nyelv olyan hatalmi, irányítási eszköz, amely nem csupán a diktatórikus rendszerekben teremt státusokat és szerepeket.[29] Bennünket jelen vizsgálatban elsősorban az orwelli „Újbeszél” miliője érdekel, amelyben megszokottá váltak a nyelvi perverziók, a hazugság precizitása, nyíltsága, logikája, egy szóval a nevezetes „duplagondol” gondolat- és viselkedésformája. Ahogy Orwell írja: *„Az újbeszélt nem arra szánják, hogy kiterjessze, hanem arra, hogy szűkítse a gondolkodás területét, s közvetve ezt a célt szolgálja a szóválasztéknak a minimumra csökkentése*.”[30] A nyelvi összesűrítéssel megtörténik az összetett gondolatok kiiktatása, s ennek helyébe semlegesítés révén egyszerűbb fogalmat cserélnek.[31]

A szóbeli befolyásolás új formái alapvetően transzformációk révén valósulhatnak meg. Az első a nominalizáció (pl. beszámol helyett beszámolás), a másik pedig a szereplők, cselekvők jelentős mértékű vagy teljes törlése, kivéve a pártot. Ezek együttes következménye és hatása mindenekelőtt az, hogy – az igeidő, a mód, az idő és az igazságérték jelzésének eltávolításával – csak egy hatósági intézkedés, csak egyetlen aktív szereplő marad a színpadon. A mindennapi nyelvhasználatban is végbemegy a transzformáció, amely a távirati stílushoz hasonlítható. Mindegyikben közös, hogy elfojtással, belső cenzúrával működik. A nyelvhasználat ezen módjának mint ideáltípusnak a konstruálása, elsősorban a történetkutatásban folyton előbukkanó hivatalos szövegek értelmezése, megfejtése szempontjából nélkülözhetetlen. Ezekben a kommunikációs alapsémákban előre gyártott, csomagolt kifejezések, mondatok vannak. A határvonal előírásként, határozat formájában vagy a szocializáció révén már létezik: „Az alapvető jelentés elő van írva egy mögöttes struktúra formájában, amely meghatározza a megkövetelt tulajdonságokat és azok megengedhető viszonyait.” A részletek behelyettesítése, aktualizálása megmarad egyéni feladatnak. Mindezen megfontolások alapján a történetkutató számára e szövegekben a vizsgálatra valóban érdemes jelentés a mögöttes struktúra, a kibocsátó közeg feltérképezése.[32] A pártállami sajtóirányítás sok példával szolgál az ebből eredő helyzetre.[33]

27 Kolakowski 1971.
28 Tischner 2000. 186.
29 Kopperschmidt 2000. 119–120.; Rothman 2000. 137.; Fowler 2008. 231–232.
30 Orwell 1989. 330.
31 Orwellre hivatkozva l. Hodge–Fowler 2008. 255.
32 Vö. Mead 1955. 15., 28.; Hodge–Fowler 2008. 263–264.; Dieckmann 2000. 79–84.; Lasswell 2000. 17.
33 Cseh–Kalmár–Pór 1999.

A diktatúra természetrajzának megértéséhez tehát egy további alapvető lépés, hogy figyeljünk a propagandából eredő nyelvezetre. Az állambiztonsági szolgálatok szóhasználata ebben a tekintetben mértékadó volt az életszerű történések, helyzetek hamisított formában való beállítására. Vegyük rövid példaként az „operatív megsemmisítés", a „presszionálás", a „konspiráció" és „dekonspiráció" hivatalos kifejezéseket, amelyek a politikai rendőrség tagjainak szövegeiben állandósultak. Ha egy hálózati személy valamilyen formában felfedte tevékenységét mások előtt, akkor adott esetben internálták, hogy minél gyorsabban kivonják korábbi miliőjéből. Azonban ez utóbbi helyzetben is egy „elterelő" okot – például gazdasági „bűncselekményt" – neveztek meg.[34] Az egész eljárásmód legjobban a katonai hadműveletek logikájához hasonlítható: döntő volt ebben az ellenségkép-teremtés, az elszigetelés és a célzott kriminalizálás.[35]

A politikai diktatúrák világából származó történeti források feltárása és elemzése alapján sokunk tapasztalata lehet, hogy ezeket akkor tudjuk igazán hatékonyan felhasználni egy tudományos elemzésben, ha két dolgot szem előtt tartunk olvasás közben. Először is azt, ami hiányzik ezekből a hivatalos szövegekből. Másodszor pedig állandó „fordítási", tömörítési, dekódolási műveletet kell végeznünk. Úgy látom, ennek egyik egyszerűbb módja, kulcsa az, ha az írott és hallott hivatalos szövegekben a mondanivalót elsősorban a megfogalmazó gondolkodásmódjára és nem a megcélzott tárgyra, embercsoportra vonatkoztatjuk.[36] Magyarán ezek a megfogalmazások rendszerint inkább az illetők pozicionális helyzetéről, funkcionárius mivoltáról, szocializációjáról, iskolázottságáról, még inkább annak hiányáról szólnak. Ennek legnyilvánvalóbb történelmi példái a rezsim „ellenségeire" (a kulákoktól az egyházi személyekig) vonatkozó minősítések és leírások. Ahogy már láthattuk, a „varázsszavak" mágikus használata ezekben a szövegekben szinte mindig megelőzi a szemantikai funkciót.[37]

A politikai hatalmat és az uralmat firtató kérdésekre adott válaszok sokszor azért tükröznek félreértést, mert ebben az esetben az ember csak az intézményekre, a hatalmi elitre és az ideológiára koncentrál, és kevésbé vesz tudomást a társadalmi reakciókról. Több hozadéka van ezzel szemben annak az eljárásnak, amely a politikai hatalmat/uralmat és a társadalmat nem pusztán ellentétként és nem egy rangsor elemeként fogja fel. Ebben a megközelítésben fontosabbak lesznek azok

34 Hálózati dekonspirációkkal kapcsolatos helytelen eljárások, 1952. március 31. MNL OL, XIX-B1-j. 50.d. 73.

35 Knabe 1999. 203–208. A mindennapi következményekre is l. Goffman 1981. 197. A katonai nyelvre, például a mezőgazdaságba helyezett parancsnokok szerepére, a „munka frontjának" kérdésére, a gyűlöletre építésre l. Révész L. 1983; Tóth 1991; Révész B. 1997. 17–23. A 2561/1949 (III. 19.) sz. kormányrendelet a kolhoz típusú tsz-ek bírálatát bűncselekménynek minősítette, akár 10 évig terjedhető börtönbüntetéssel (Kahler 2008. 22). A statáriális perek, kivégzések a kollektivizálás során szintén ebbe az értelmezési keretbe illeszthetők, vö. Sipos–Závada 1989.

36 Szabó 1998. 10. Már csak azért is, mert történeteink „szereplői" elsősorban falusi miliőből származtak, a doktrína nyelve pedig úgymond „városi találmány" volt – kortársi nézőpontból is. Mühlmann 1989. 44.

37 Cassirer 1997. 41.

a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők, a társadalom tagjai tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkedniük kell.[38]

A mindennapi vallásháború a dokumentumok tükrében

A történések azon szereplőit állítom a középpontba, akik a mindennapi vallásháborúban a maguk módján igyekeztek megőrizni értékrendjüket. Hogyan értelmezhetjük az egyházi társadalmat? Mályusz Elemér a középkori egyházi társadalmat elemezve felveti, hogy talán leginkább a pszeudótársadalom kategóriája révén lehetne a választ megtalálni.[39] A 19–20. századi átfogó változások hatása révén is minden bizonnyal a legcélravezetőbb, ha a társadalomtörténeti kérdéseinket a vallási virtuózitás, vagy virtuózok, azaz az egyházi elit, az állami egyházpolitika történeti vizsgálatán túlra irányítjuk. Ez a miliő pedig a mindennapok világa, a megélt vallásosság ,,tömeges” jelenségeinek a világa. Ebből kiindulva a társadalomtörténeti kutatás egyrészt a vallásra mint az egyházra, s az egyházon kívüli jelenségre tekint; másrészt a valláshoz kötődő társadalmi viselkedés áll a középpontban; harmadrészt az ilyen módon megfogalmazott vizsgálat a vallásosságra más valóságterületek kontextusában tekint.[40] A magyarországi, az új kérdésekre és módszertani közelítésmódokra koncentráló szakirodalomban folyton megjelenik az előbbiekhez hasonló társadalomtörténeti érdeklődés.[41]

A továbbiakban a Váci Egyházmegyei missziós jelentések tükrében tárgyalom a részben általánosítható történeti folyamatokat. Hogy jobban érzékeljük a kommunista diktatúra hatásait és kortársi tapasztalatát, kissé előre ugrunk az időben: Marosi Izidor izsáki katolikus pap 1960. november elején egy rövid mondatban így összegezte a korábbi években történteket: ,,Izsákon legutoljára 1946-ban volt Missio. Az azóta eltelt idő nem volt alkalmas arra, hogy népmissiót tarthassunk. Most ez évben már alkalmasnak látszik az idő arra, hogy most az ősz folyamán ezt megtartsuk.” Egy másik mondatában így fogalmazott: ,,*Az előadó személyére vonatkozólag a bács kiskunmegyei egyházügyi Főelőadó Úrnak nincs kifogása*.”[42]

A dabasi plébános a következőképpen jellemezte a helyi vallásgyakorlatot: ,,*Plébániánkon 1934-ben volt utoljára misszió. Most, amikor a mélyponton álló hitéletet szeretném virágzóvá tenni, úgy érzem, minden igyekvésem kevés. A híveknek csak 2-3%-a jár rendszeresen a vasárnapi szentmisére, szentáldozáshoz ennek a fele. Karácsonykor tele volt a templom, kb. ezer hívő jelent meg a szentmiséken, de a szentáldozáshoz csak 50-en járultak*.”[43]

38 „*Az uralom társadalmilag teremtett – a társadalom és az egyének uralmilag formálják.*” – mondja Lüdtke, akinek a fogalomhasználatához a fenti sorokban hozzáillesztettem a politikai hatalom kategóriáját. Lüdtke 1999. 3–4.

39 Mályusz 2007. 13.

40 Schieder 1987. 16–17.

41 Bánkuti–Varga–Vértesi 2012.

42 VPKL, 1. A Püspöki Hivatal ir. Missio sacra, 1926-1966. 2. doboz. 126/1960.

43 Uo. 130/1965.

1947. november vége és 1948 márciusa közötti missziók rendszerint egy hétig tartottak. Kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy máig nyúlóan ez volt az az időszak, amikor a katolikus egyház ilyen sok településen és ekkora embertömeget sikeresen be tudott vonni a hitterjesztésbe. Mindenekelőtt néhány példán keresztül ismerkedjünk meg a körülményekkel. Hogy jobban felidézhetővé váljanak a köztörténeti előzmények, csak felsorolásszerűen utalnék a következőkre: az egyre kevésbé leplezett kommunista diktatúra következtében a népnyelv szerinti „hóhértörvény" 1946 március végétől adott eszközt az alkotmány megsértésére; P. Kiss Szaléz gyöngyösi ferences szerzetes áprilisi letartóztatására, majd októberi kivégzésére; „diákösszeesküvések leleplezésére", a kommunista párttagok kevermesi erőszakalkalmazására, majd templombezárásra; körmenetek betiltására; a civil társadalom lefejezésére, nyílt támadásokra az egyházi iskolák, intézmények ellen, 1947-től más színtereken is folyt az egyházüldözés: a választói névjegyzékből való kihagyástól a lapbetiltásig. Nem a nyilvánosság előtt történt, de például a fent említett népmisszió időszakában bízta meg az MKP vezetése Gerő Ernőt, hogy tegyen javaslatot a katolikus egyház működésére vonatkozóan, 1948. január 10-én Rákosi Mátyás a pártfunkcionáriusok előtt arról beszélt, hogy az év végéig fel kell számolni a „klerikális reakciót."[44]

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy 1947 őszéig zajlottak a Boldogasszony-év tömegeket megmozgató rendezvényei, amelyek egyben megmutatták az egyházi társadalom erejét azzal szemben állók számára is. Ha mindezt a kérdéskört a terek betöltése szempontjából értelmezzük, akkor a valódi fizikai terekben (a templomtól, az iskolától kezdve a tanyai iskolai misézésig), a médiában átfogó egyházi jelenlétet láthatunk. Az 1945. évi földosztás megrendítő hatása, a módosabb gazdák elleni adópolitika ellenére a kollektivizálási kampány sem indult meg az általunk most középpontba állított időszakban, 1947 és 1948 fordulóján.

Meg kell említeni, hogy a forrásokban csak kivételesen utalnak a Vörös Hadsereg jelenlétére, holott a szovjet katonai egységek behálózták a vidéki tereket. A tanyai missziók nehézségei kapcsán merült fel ez a mindennapi probléma: „*Tanyavilág iskoláit még mindig elég nehéz megközelíteni a folytonos oroszjárás miatt és a fuvarhiány miatt is*."[45]

Az egyházon belüli levelezésben a 1945–1946. évi tapasztalatokra való utalások bőségesen elegendőek voltak ahhoz, hogy az államhatalmi politikát maximálisan mellőzzék a belső hivatalos kommunikációból. Ez részben azért is megfontolandó lehetett, mert ezen évek majdnem természetes lokális tapasztalata volt, hogy a különböző pártok tagjai, sok esetben a helyi kommunistákat is beleértve, részt vettek az egyházi szertartásokon. A sándorfalvi plébános 1946. április elsején írt levelében röviden erre is utalt: „*Még a kommunista párt is megígérte, hogy teljes számmal részt vesz az ájtatosságokon. Nem emelnek kifogást ezen megnyilatkozások ellen, ezért a Pátereket előre kell figyelmeztetnem, hogy semmi politikumot ne*

44 Balogh–Gergely 1993. 256–269.
45 Uo. 63/1946. (A tatárszentgyörgyi plébános levele a püspöknek, 1946. április 9.).

vigyenek a szentbeszédeikbe, mert az alföldi helyeken több kellemetlenség fordult elő egyes elszólásaik miatt.”[46]

1946 tavaszának máig nagyrészt feltáratlan helyi tüntetései, zavargásai eleve kockázatot jelentettek bármilyen tömeges rendezvény szempontjából. Különösen érvényes volt ez a katolikus egyházra, hiszen például, ahogy a mindszenti plébános 1946. márciusában írta: „*Pakocs Károly püspöki helynök Urat Szegvárról, ahol lelkigyakorlatot tartott, megverték és kiutasították a községből, Mindszentre menekült, ahonnan azonnal tovább kellett mennie. Dénes János szegvári hitoktató kénytelen volt elmeneküli, a szegvári Szoc. Missz. nővérektől 13-nak egy órán belül el kellett hagyniok a községet, stb. Mindszenten március 9-én ismételten tüntetés volt, sok vezető férfinak kellett elhagynia a községet és a község határában véresre verték, stb. Nekünk még eddig bántódásunk nem történt. Idegen vendégpap-szónok egyenlőre nem teheti be a lábát Mindszentre. A leányok vezető tanfolyamát is sub rosa tartottuk meg.*”[47] Az egyházakat mindenütt igyekeztek kiszorítani a nyilvános terekből, ahogy például Helvécián is történt 1947. januárjában a tridiuumok alkalmával.[48]

A helvéciai plébános saját korának radikális átalakulási folyamatait, az „*elproletárosodás egyik főokát a paphiányban*” látta, amely különösképpen jellemezte a tanyavilágot.[49] Mint tudjuk, a kommunista párt- és állami vezetés ezután kezdte meg a tanyarendszer felszámolását. Tanulságos idéznünk, az előbb említett plébános levelét ebben a tekintetben is: „*A missziót vezető Páter megdöbbenve födözte föl, hogy másféle tanya is van, mit amilyet eddig ő látott és ismert. Nálam a 'paraszt' tanya helyett a 'munkás' tanyát találta. Inkább hasonló a külvároshoz, annak sok kellemetlen zöngéjével, mint a régi Szeged környéki földmíves, józan erkölcsös, elmaradt tanyavilághoz. Ez a munkás öntudat okozta azt, hogy az itt jól ismert Kerkai atya sem jutott el minden szívhez.*”[50]

1948 decemberében már a mindennapi félelemről és egyházüldözésről lehet beszámolni. A tiszavárkonyi plébános utalt arra, hogy a fenyegetések miatt időbe került, mire a tanyai gazdák közül találtak valakit, aki hajlandó volt szállást adni a missziós papnak. A néhány hónappal korábban állami kézbe vett községi iskolában csak hosszas egyeztetés után tarthattak missziós összejövetelt. Ahogy ekkorra már a reformátusok is kénytelen voltak tudomásul venni, hogy a volt református iskolában, bent Vezsenyben semmilyen egyházi összejövetelt, vagy

46 Uo. 91/1946.

47 Uo. 119/1946. (A mindszenti (Csongrád m.) plébános levele a püspöknek, 1946. március 9.).

48 „*Mint érdekességet szabadjon mindjárt az elején megemlítenem, hogy nálunk a misszió előtt nem volt nagy propaganda. Sőt, majdnem titokban tartottuk a legutolsó hétig. Ennek pedig az oka egy szomorú tapasztalat volt. A tavaszi, kötelező triduumok alkalmával az MKP pontosan a mi előadásainkkal egybeesően rendezett előadásokat. A rendezést úgy szépítették: a templomban a kisgazdáknak tartanak előadást, mi se maradjunk a nélkül! Pedig mi külön kihangsúlyoztuk, hogy mindenkit szeretettel hívunk pártkülönbség nélkül. Most ezt a trükköt akartuk megelőzni. Sikerült is. Csak a Földmíves Szövetkezet gyűlésén utólag kaptunk egy kis hátbavágást.*” Uo. 7/1947. (Szűcs Sándor helvéciai plébános levele a püspöknek, 1947. január 10.).

49 Uo.

50 Uo.

vasárnapi iskolát nem tarthatnak. Az egyik külterületi iskolában havonta tarthattak istentiszteletet.[51]

Nagyon sok településen megfigyelték, hogy a korábbi évek gyakorlatához képest a felnőtt férfiak milyen nagy számban hallgatták a szentbeszédeket, ill. gyóntak, áldoztak. Alagon így foglalták össze a tapasztaltakat: „*Más vallásúak is szívesen vettek részt. Az ún. munkáspártok helyi vezetőinek feleségei is eljöttek, sőt egyik meggyónt és megáldozott. A misszó a gyökértelen lakosságban nagy lelkesedést keltett és sokan évtizedek után ismét visszatértek az Úr asztalához. A szentségi fáklyás körmenetben döbbenetes nagy tömeg vett részt. Még a feltámadási és úrnapi körmeneteket is túlszárnyalta lélekszámban.*"[52] Kisnémediben egy pálos szerzetes vezette a missziót: „*minden nap jelen volt az egész község. Mindenki meggyónt, még a 30-40 éve elmaradottak is. Sőt a helybeli kommunista párt vezetősége is megjelent családostul*".[53] A nagy létszámú egyházi összejövetelek okát a sződi plébános abban látta, hogy „A nép észrevette az idő szavát és iparkodott lelkén könnyíteni." A mendei paptársa részben hasonló krízishatásra utalhatott, amikor a „múlt zavaros állapotairól", a „megzavart lelki egyensúlyról" beszélt.[54]

Soroksáron konkrétan is utaltak a krízisre: „*A kitelepítés miatt – még most is izgatják vele a népet – nem volt meg a kellő hangulat. Mégis szépen jöttek, különösen a nők. A templom megtelt – a férfiak megtöltötték a padokat.*"

Dánszentmiklóson a két iskolában mintegy 500 fő vett részt a missziós összejöveteleken. A helyi plébános mégsem volt elégedett az eredménnyel, amelynek okait így látta: „*A misszió nem sikerült úgy, ahogy szerették volna. Ennek oka részben a nagy távolságok, de főként a hívek 1/3-ának balra tolódása, ami az utóbbi időben a hitélet terén is mutatkozott.*" Tápió- györgyén 1948. február 14. és 24. között volt misszió, ami „feltűnően" sok embert vonzott: „*Sóvárogva várta az egész nép a szentbeszédet. Még a vadházasok is meg akartak gyónni. Házasságuk nem volt rendezhető. Elleneink többször kifakadtak templomba vonuló tömegek láttára: 'Nézzétek, hogy tódulnak most, amikor meg mi tartunk valamit, a fülüket se mozgatják.' Tíz napon át tartottuk a missziót. Az atyák ugyanis 3 napra kimentek a külterületre, Pokol-tanyára és Jegesbe, így aztán még Pokol-tanyán is szent tüzek gyúltak ki. Megtérés volt 1. 35 beteget látoggtunk meg. A kegyelmi hatás a lelkeken most is észrevehető. Megújult a hívek világa, Deo gratias! Nem hagyott cserben a régi tapasztalat se: falun a nagyböjt első fele erre a legalkalmasabb és sikert biztosító idő.*"[55]

51 Uo. 84/1948. (Kenyeres Lajos, tiszavárkonyi plébános missziós jelentése a püspöknek, 1948. december 28.).

52 VPKL, Actio Catholica, 1947-1948. 10. doboz, 464/1948. (Beszámoló a váci egyházmegyében1947. adventtől 1948. nagybőjtig tartott 143 misszióról.)

53 Uo.

54 Uo. („*Elmagyarosodott tótok, akinek lelki beállítottsága hajlik a külsőségek felé. A lakosság 1/3 része Pestre járó gyári munkás.*")

55 Uo.

Alkalmazkodó ellenállási formák 1948-ban

Az 1948 nyarán kiadott kommunista pártprogram egyik pontja az egyházak és a vallásosság kérdésére vonatkozott. A rendeletek tükrében az egyházi – vagy ahogyan, hivatalosan fogalmaznak, vallásfelekezeti – iskolák pedagógusainak és más alkalmazottjainak számát már korábban, 1946-ban is csökkentették (B-listázás), amit később valamelyest korrigálni igyekeztek. 1948 nyarán azonban gyors ítélet született a falu „megszállásának” szimbólumaként értelmezhető, „Pócspetri-ügyként” elhíresült koncepciós perben.

A „demokratikus nevelés egységes szellemére” való hivatkozással, a kommunista párt célkitűzései között a kollektivizálást megelőzően az egyik legfontosabb kohéziós tényező, a különböző egyházi és civil miliők széttörése is szerepelt. A program azon, a hivatalos forrásokban leplezett, de a politikusok által mind gyakrabban idézett mondata, hogy „megfelelő embert a megfelelő helyre”, a politikai lojalitáshoz kötött kontraszelekciós mechanizmusokat erősítette meg.

Az említett, lehengerlő politikai mobilizációs formák, a sportversenyektől a gyűléseken át „községpolitikai akcióknak” nevezett községi vezetői lemondatásokig azt eredményezték, hogy a nyilvánosság legjelentősebb tereiben az MKP képviselői mindenütt jelen voltak. 1948. április elején azt írták, hogy az „egyház” – Sárospatak kivételével – „igazodik a népi demokráciához”.[56]

A kommunista párt kettős kommunikációjában a szintén szovjet importból származó átfogó kampány tudatosan épített a vizualitásra, ezért szervezték meg gondosan a filmvetítéseket, a képes újságok és különböző brosúrák terjesztését. Különösképpen figyeltek a nők megszólítására.[57]

A politikai mobilizáció, a rendszeres „termelési és közösségi lázban” tartás gyakorlata a rezsim természetrajzának alapeleme volt.

A pártpropaganda az államosítási törvény melletti aláírásgyűjtést kezdeményezett, brosúrákat adtak ki. Tolnában például megjelent a *Megyei Népnevelő*, „kultúr” és más agitációs csoportokat, röpgyűléseket szerveztek – rendszerint a városokból kiküldött pártapparátusbeliek. A pócspetri eljárásban is közreműködő Kádár János ezt olvasta az „ellenállásról”: „*Néhány adat az elvétve előfordult, s az egyházi reakció által szervezett akcióról: Fejér megyében Sárszentágotán a pap elárvereztette az iskola udvarán lévő fát az államosítás előtt. Dunaföldváron az államosítás előtt való éjszaka betörtek az iskolába, és a pénztárban lévő 2.500 forintot ellopták. Hőgyész községben a bútorokkal jártak el így az államosítás előtt. Baranya megyében néhány pap a kulccsal együtt (iskolakulcs) megszökött. Abaújszántón a pap a pócspetri gyilkos lelki üdvéért misét mondott. Letartóztatták. Az egyházi reakció által elkövetett esetek túlnyomó többsége anyagi jellegű.*”[58]

56 MKP Zemplén Megyei Bizottsági jelentése, 1948. április 8. BAZML, XXXV/1. 41. 2.d. 2. leltár, V/1/51. 155–156.

57 A „szövetkezeti agitáció munkaterve”, 1949. március 10. MNL OL, M-KS-276.f. 85.cs. 16.ő.e.

58 Rövid jelentés az egyházi iskolák államosítása utáni helyzetről, 1948. június 22. MNL OL, M-KS-276.f. 75.cs. 25.ő.e. 1–2.

A tiltakozások további formái: a Fejér megyei Szedresen a püspöki megbízott a templomban mérte fel az államosítás támogatóit, majd tiltakozó táviratot küldött Budapestre a község nevében. Ugyanő a gyerekek mesedélutánján a főszerepeket „Reakció Jóska és kommunista Pista" között osztotta ki, akik közül a jelentésíró szerint az előbbi győzött a színpadon. A Szekszárdhoz közeli egyik major miséjén a pap azt mondta, hogy „*az iskolák államosításával a templomokat is államosítják, és lehet, hogy a vallást is eltörlik. Ne tartsunk a fekete demokráciával, hanem a fehérrel. Közölte ezen kívül, hogy már egy pár katolikus papot letartóztattak. Felhívta a hívők figyelmét, hogy nehéz napok várnak a katolikus egyházra, és álljanak mellette. Értesülésünk szerint a lakosság között ez a felhívás visszhangra talált*." Nagykónyiban a pap a tanítókat az esküjükre emlékeztette, s tanítási „sztrájkra" biztatta őket, miszerint akkor „kezdjenek csak tanítani, ha a rendőrség kényszeríti rá." Városi miliőben, például Szekszárdon a tiltakozásra összehívottak inkább elhagyták az iskolát. Újfehértón gyerekek részvételével zajlott tiltakozás, de végül elfogadták az államosítást.

Az egyes felekezetek papjainak megnyilatkozásait folyton ellenőrizték. Tömegesen olvashatók verbális rendszerkritikára utaló feljegyzések, mint például a Heves megyei gyöngyösoroszi papról, aki (a marxizmus kapcsán) az „izmusoktól" óvta az embereket. A Bács megyei Katymár református lelkésze pedig a tagosítás elleni tiltakozásra biztatta a gazdákat.[59]

* * *

A második világháború traumái után az áthagyományozódott struktúrák felbomlása folytatódott. A Vörös Hadsereg jelenlétében, a meghatározó hatalmi pozíciók birtoklása alapján az 1945. évi földelkobzás és földosztás során megteremtették a leplezett kommunista diktatúrát. A további belső gyarmatosításban a két nagy osztályellenségnek nyilvánított társadalmi bázis, az egyházak és az egyéni parasztgazdai miliők szétverése ment végbe az erőszak közvetlen, testre irányuló eszközei, valamint az elfoglalt állami intézményes erőszak révén. A kommunista diktatúra államgépezete a leglátványosabb kvantitatív eredményeket produkálta ,,ellenségei" kriminalizálásában és a szekularizációs folyamatokban. Mindezen alávetettség és kollaboráció mellett, a társadalmi kapcsolatokban, a személyes, lokális történésekben folyton jelen volt az alkalmazkodó ellenállás viselkedésformája is.

◈ ◈ ◈

[59] MNL OL, M-KS-276.f. 75.cs. 25.ő.e. 18–20.; Uo. 93.cs. 131. dosszié, 00485.; Uo. 93.cs. 113. dosszié, 65–66.

Rövidítések

Források

BFL	Budapest Főváros Levéltára VII. 5.c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) ir. C. Büntetőperek. 1948, 1990.
MNL BAZML	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár XXXV/1. 41. MKP-ir. 1945–48
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár M-KS-276.f. 75.cs. Kádár János titkársági ir. 1948. M-KS-276.f. 85.cs. MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság ir. 1949. XIX-B1-j. Belügyminisztérium, Közrendészeti Főosztály, 1952. M-KS-276.f. 93.cs. MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály 1949–1953.
VPKL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, 1. A Püspöki Hivatal ir. Missio sacra, 1926–1966.

Feldolgozások

Allison 2000	Allison, Mark: Politics and popular opinion in East Germany 1945–1968. Manchester–New York, 2000.
Apor–Behrends–Jones–Rees 2004	Apor, Balázs – Behrends, Jan, C. – Jones, Polly – Rees, E. A. (Eds.): The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc. New York, 2004.
Apor 2010	Apor Balázs: Kommunikáció és rítusnyelv. *Korunk. Fórum, kultúra, tudomány* 21. (2010):3. 69–75.
Arendt 1992	Arendt, Hannah: A totalitarizmus gyökerei. Budapest, 1992.
Aron 2005	Aron, Raymond: Demokrácia és totalitarizmus. Ford. és jegyz. Kende Péter. Budapest, 2005.
Baberowski 2004	Baberowski, Jörg: Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus. München, 2004.
Baberowski 2006a	Baberowski, Jörg: Diktaturen der Eindeutigkeit. Ambivalenz und Gewalt im Zarenreich und in der frühen Sowjetunion. In: Moderne Zeiten? Krieg, Revolution und Gewalt im 20. Jahrhundert. Hrsg. Baberowski, Jörg. Göttingen, 2006. 37–59.
Baberowski 2006b	Baberowski, Jörg: Stalinismus als Demokratie? Anmerkungen zu Luciano Canfora. *Geschichte und Gesellschaft* 32. (2006):3. 385–397.

Balázs 2003	Balázs Zoltán: A politikai közösség. (Osiris Könyvek. Politológia) Budapest, 2003.
Balogh–Gergely 1993	Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 1.) Budapest, 1993.
Bánkuti –Varga–Vértesi 2012	Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (Szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis 8.) Pécs, 2012.
Becker–Grossbölting–Owzar–Schlögl 2003	Becker Frank – Grossbölting, Thomas – Owzar, Armin – Schlögl, Rudolf (Hrsg.): Politische Gewalt in der Moderne. Festschrift für Hans-Ulrich Thamer. Münster, 2003.
Burrin 2002	Burrin, Philippe: Totalitäre Gewalt als historische Möglichkeit. In: Hrsg. Maier, Hans: Wege in die Gewalt. Die modernen politischen Religionen. Frankfurt am Main, 2002. 183–201.
Cassirer 1997	Cassirer, Ernst: A modern politikai mítoszok technikája. In: Szerk. Zentai Violetta: Politikai antropológia. (Szemeszter) Budapest, 1997. 37–50.
Cseh–Kalmár–Pór 1999	Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (Szerk.): Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitika és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok). Budapest, 1999.
Dieckmann 2000	Dieckmann, Walther: A politikai kommunikáció stílusai. In: Szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt: Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Budapest, (1969) 2000. 79–113.
Edelman 1998	Edelman, Murray: Politikai ellenségképek konstruálása. In: Szerk. Szabó Márton: Az ellenség neve. (Jószöveg könyvek) Budapest, 1998. 88–123.
Elias 1987	Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. (Társadalomtudományi könyvtár) Budapest, 1987.
Figes 1996	Figes, Orlando: A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924. London, 1996.
Fitzpatrick 2003	Fitzpatrick, Sheila: Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. In: The Essential Readings. Ed. Hoffmann, David L.: Stalinism. (Blackwell Essential Readings in History) Malden, MA., 2003. 164–177.
Fónagy–Soltész 1954	Fónagy Iván – Soltész Katalin: A mozgalmi nyelvről. Budapest, 1954.
Fowler 2008	Fowler, Roger: Hatalom. In: Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció. Szerk. Síklaki István. (Társadalmi Kommunikáció) Budapest, 2008. 231–253.

Friedrich 1957 — Friedrich, Carl Joachim: Totalitäre Diktatur. Unter Mitarbeit von Professor Zbigniew K. Brzezinski. Stuttgart, 1957.

Furet 2000 — Furet, François: Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. (Memoria mundi) Budapest, 2000.

Głowinski 1995 — Głowinski, Michal: Das Leben nach dem Leben. Die kommunistische Sprache in der postkommunistischen Gesellschaft. In: Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren. Beiträge zum internationalen Symposion an der Universität Erlangen vom 19. bis 22. Juli 1993. Hrsg. Steinke, Klaus. Heidelberg, 1995. 119–131.

Goffman 1981 — Goffman, Erving: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. (Tanulmányok). (Társadalomtudományi könyvtár) Budapest. 1981.

Gyarmati 2013 — Gyarmati György: Ellenségképek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk. Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József. Pécs–Budapest, 2013. 405–432.

Hildebrand 1999 — Hildebrand, Klaus: Stufen der Totalitarismus-Forschung. In: Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung. Hrsg. Jesse, Eckhard. Baden–Baden, 1999. 70–94.[2]

Hodge–Fowler 2008 — Hodge, Bob – Fowler, Roger: Orwell nyelvészete. In: Szóbeli befolyásolás. II. Nyelv és szituáció. Szerk. Síklaki István. (Társadalmi kommunikáció.) Budapest: 2008, 255–272.

Hodgkinson 1954 — Hodgkinson, Harry: The Language of Communism. New York, 1954.

Imbusch 2005 — Imbusch, Peter: Moderne und Gewalt. Zivilisationstheoretische Perspektive auf das 20. Jahrhundert. Wiesbaden, 2005.

Jerouschek–Marssolek–Röckelein 1997 — Jerouschek, Günter – Marssolek, Inge – Röckelein, Hedwig: Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld. In: Denunziation. Historische, juristische und psychologische Aspekte. Hrsg. Jerouschek, Günter–Mar□olek, Inge – Röckelein, Hedwig. (Forum Psychohistorie 7.) Tübingen, 1997. 9–25.

Jesse 1999 — Jesse, Eckhard: Die Totalitarismusforschung im Streit der Meinungen. In: Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung. Hrsg. Jesse, Eckhard. Baden–Baden, 1999. 9–40.[2]

Kahler 2008 — Kahler Frigyes: Jogállam és diktatúra. II. Tanulmányok a koncepciós perek világáról. Budapest, 2008.

Knabe 1999 — Knabe, Hubertus: Die feinen Waffen der Diktatur. Nicht-strafrechtliche Formen politischer Verfolgung in der DDR. In: Die DDR – Erinnerung an einen untergegangenen Staat. (Europäische Akademie Otzenhausen. Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen 88.) Hrsg. Timmermann, Heiner. Berlin, 1999. 191–219.

Kolakowski 1971 — Kolakowski, Leszek: Marxism and Beyond. On Historical Understanding and Individual Responsibility. London, 1971.

Ö. Kovács 2012 — Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 3.) Budapest, 2012.

Kopperschmidt 2000 — Kopperschmidt, Josef: Kell-e a szavakról vitatkozni? Történeti és rendszertani megjegyzések a politikai nyelvről. In: Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt. Budapest, 2000 (1991), 114–130.

Körösényi 2004 — Körösényi András: Kormányzati rendszerek. In: Mi a politika? Bevezetés a politika világába. Szerk. Gyurgyák János. Budapest, 2004². 61–78.

Lánczi 2004 — Lánczi András: A politika fogalma. In: Mi a politika? Bevezetés a politika világába. Szerk. Gyurgyák János. Budapest, 2004². 19–37.

Langewiesche 1993 — Langewiesche, Dieter: Fortschritt als sozialistische Hoffnung. In: Sozialismus und Kommunismus im Wandel. Hermann Weber zum 65. Geburtstag. Hrsg. Schönhoven, Klaus – Staritz, Dietrich. Köln, 1993. 39–55.

Lasswell 2000 — Lasswell, Harold D.: A hatalom nyelve. In: Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt. Budapest, 2000. 11–27.

Lüdtke 1998 — Lüdtke, Alf: Die DDR als Geschichte. Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament* 36B. (1998) 3–16.

Maier 2003 — Maier, Hans: „Totalitarismus" und „Politische Religionen". Konzepte des Diktaturvergleichs. In: Totalitarismus und politische Religionen. 3. Deutungsgeschichte und Theorie. Hrsg. Maier, Hans. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft. Politik- und kommunikationswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft 21.) Paderborn–München–Wien–Zürich–Schöningh, 2003. 9–28.

Mályusz 2007 — Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 2007.

Mannheim 1996 — Mannheim Károly: Ideológia és utópia. (Mesteriskola) Budapest, 1996.

Materialien der Enquete-Kommission 1995 — Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland.” Hrsg. Vom Deutschen Bundestag. Band VIII. Das Ministerium für Staatssicherheit. Seilschaften, Altkader, Regierungs- und Vereinigungskriminalität. Baden-Baden–Frankfurt am Main, 1995.

Mead 1955 — Mead, Margaret: Soviet Attitudes Toward Authority. An Interdisciplinary Approach to Problems of Soviet Character. (The RAND series) London, 1955.

Mühlmann 1989 — Mühlmann, Wilhelm: Bauernrebellionen. Versuch einer Betrachtung. In: Bauerngesellschaften im Industriezeitalter. Zur Rekonstruktion ländlicher Lebensformen. Hrsg. Giordano, Christian – Hettlage, Robert. Berlin, 1989. 31–68.

Orwell 1989 — Orwell, George: 1984. Regény. Budapest, 1989.

Pipes 2004 — Pipes, Richard: A kommunizmus. (Áttekintések) Budapest, 2004.

Révész B. 1997 — Révész Béla: A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása. (Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években). (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta juridica et politica 52, 8.) Szeged, 1997.

Révész L. 1983 — Révész László: Die Sprache als Waffe. Zur Terminologie des Marximus-Leninismus. (Arbeitsmaterialien zu Politik, Bildung und Wissenschaft 3.) München, 1983.

Ricoeur 1997 — Ricoeur, Paul: Bevezető előadás. Tanulmányok az ideológiáról és az utópiáról. In: Politikai antropológia. Szerk. Zentai Violetta. (Szemeszter) Budapest, 1997. 117–126.

Rothman 2000 — Rothman, Rozann: Politikai szimbolizmus. In: Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt. Budapest, 2000. 133–177.

Schieder 1987 — Schieder, Wolfgang: Religion in der Sozialgeschichte. In: Sozialgeschichte in Deutschland III. Entwicklungen und Perspektiven im internationlaen Zusammenhang. Hrsg. Schieder, Wolfgang – Sellin, Volker. (Kleine Vandenhoeck-Reihe 1523.) Göttingen, 1987.

Sipos–Závada 1989 — Sipos András – Závada Pál 1989: Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyújtogató kulákok” pereiről. Budapest, 1989.

Steinbach 2002 — Steinbach, Peter: Zur Wahrnehmung von Diktaturen im 20. Jahrhundert. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung. *Das Parlament* 51–52. (2002) 36–43.

Steinke 1995 — Steinke, Klaus: Anmerkungen eines Linguisten zum Thema „Sprache der Diktaturen und Diktatoren”. In: Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren. Hrsg. Steinke, Klaus. Heidelberg, 1995. 359–367.

Szabó 1988 Szabó Miklós: Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon. *Századvég* 6–7. (1988) 160–167.

Tischner 2000 Tischner, Józef: A dráma filozófiája. Bevezetés. Budapest, 2000.

Todorov 1998 Todorov, Tzvetan 1998: Az emlékezet használról és káráról. Angyalosi Gergely utószavával. (Critica) Budapest, 1998.

Tomka 1996 Tomka Miklós: Die Kehrseite des Totalitarismus: der Diskussionsstand in Ungarn. In: 'Totalitarismus' und 'Politische Religionen'. Konzepte des Diktaturvergleichs. Hrsg. Maier, Hans. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft: Politik- und kommunikationswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft 16.) Paderborn–München–Wien–Zürich–Schöningh, 1996. 93–104.

Tóth 1991 Tóth Szergej: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. *Aeatas* 1. (1991) 5–37.

Vollnhals 2006 Vollnhals, Clemens: Der Totalitarismusbegriff im Wandel. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament* 39. (2006) 21–26.

Weber 1987 Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan. Budapest, 1987.

Személynévmutató

A, Á
Acontius pápai káplán 37
Agafonov vallásügyi meghatalmazott 121, 123
Agostino, Antonio tarragonai érsek 70
Agustín, Antonio 76
Albert, V., bajor herceg 76
Albiartz, Petrus de az Apostoli Kamara klerikusa 40
Alexiosz Komnénosz bizánci császár 64
Amantius ioviai püspök 16
Ambrosius mediolanumi/milánói püspök 16
Anasztasziosz bizánci császár 64
d'Ancona, Ciriaco humanista 70, 72, 75
Andreides Gábor 8, 9
Andreotti, Giulio olasz miniszterelnök 108
Anglicus, Johannes közjegyző 44
Anemius 16
D'Annunzio, Gabriele író, költő 102
Anténor trójai herceg 68
Aretio, Johannes de osimói és váradi kanonok 44
de Arpione, Hugo rodez-i káplán 39
Arthur király 68
Asclepia 59
Asszonyi István lelkész 117, 119, 123, 125
Aubray, John 78
Auxerre-i Heriricus 66
Avar Jenő aljegyző 180

B
Bajezid II. oszmán szultán 72
Bálint Sándor a szegedi egyetem néprajzprofesszora 188
Balogh Sándor eszenyi lelkész 120, 125
Báncsa István esztergomi érsek, bíboros 37,
Báncsa István (II.) kalocsai érsek 37
Barabás Gábor 7
Barberini, Francesco bíboros 76
Baronius, Cesare egyháztörténetíró 74
Bartha Tibor munkácsi hitoktató és internátusi igazgató, később debreceni püspök 115
Bary Gyula beregi esperes 117, 118, 122, 123, 124
Batthyány Boldizsár főúr 75, 78
Begonis, Petrus Guillelmus de La Jugie bíboros káplánja, majd pápai káplán 42
Benedek XII., pápa 39
Beneš, Edvard Csehszlovákia elnöke 115
Bergyajev Nyikolaj Alexandrovics orosz filozófus 174, 182
Berija, Lavrentyij a Szovjetunió belügyi népbiztosa 114
Bésszarión a római Academia elnöke 72
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 77
di Niccolò di Betto Bardi, Donato 69
l. még Donatello
Bianchini, Francesco polihisztor 83
Biondo, Flavio humanista 66, 72
Bintliff, John 21
da Bisticci, Vespasiano életrajzíró 70
Bloch, Ernst német marxista filozófus 103
Blos-i Henrik winchesteri püspök 67
Boccassini, Niccolò bíboros-legátus 38
Bonifác IV., pápa 60
Bonifác VIII., pápa 38
Bosio, Antonio 55, 56,74, 78, 80, 81, 83
Bosio, Giacomo 80
de Bosqueto, Bernardus kánonjogi doktor, pápai káplán 39

Boszij szovjet ezredes 117
de Boulogne, Gui pápai káplán, legátus, majd bíboros 39, 43, 45
Bratož, Rajko 13, 15,
Brenner János rábakethelyi káplán 186
Brown, Peter 14
Brunelleschi, Filippo 69
Buharin, Nyikolaj Ivanovics szovjet politikus 177
Bulányi György 155

C, Cs
Caesar, Julius hadvezér, író, politikus 66
de Cairdaillac Johannes legátus 40
Callixtus I., pápa 73
Camdem, William iskolamester 76
de Carceribus, Galhard titeli prépost, nuncius, kijelölt veszprémi püspök és brindisi érsek, későbbi csanádi püspök 39
Caroli, Johannes 39
de Casamaris, Johannes pápai káplán 34, 36
Casaroli, Mons. Agostino a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának helyettes titkára 161, 164
Cassirer, Ernst 135
Castiglione, Raffaele 70
di Cavour, Camillo Benso Itália/Olasz Királyság miniszterelnöke 104
de Cerzeto, Oliver poitiers-i kanonok, pápai káplán 38
Chacon, Alfonso 74, 80
Chatzidakis, Michail 70
Civita-Castello, Rudolf pápai ügyhallgató 39
Clusius, Carolus 75
Colonna, Agapitus lisszaboni püspök 44
Colonna, Giovanni dominikánus szerzetes 66
de Coneglano, Bittinus nógrádi főesperes 40
Constantina császárné 61, 71
Conti, Hildebrant padovai püspök 43
Cornelius pápa 59
de Corvenis, Johannes portói bíboros-püspök 45
Cudar Imre kalocsai prépost, tiszteletbeli pápai káplán 42
Czapik Gyula magyar püspöki kar elnöke 159
Czirók Béla fertősalmási lelkész 115
Csarnai Márk 8
Cserháti József pécsi püspök 162
Csiki Ottó Dr., bíró 186
Csizmazia Rezső 187
Csok József kisbégányi lelkész 120

D
Dálnoki Miklós Béla magyar miniszterelnök 116
Damasus pápa 59, 60, 61
Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter 157
Demeter veszprémi kanonok, somogyvári apát, pápai káplán 42
Deusdona ereklye-kereskedő 65
Dionysios párizsi püspök 62
Domokos nyitrai püspök 42
Donatello l. di Niccolò di Betto Bardi, Donato
Dondi, Giovanni 66, 69
Duca, Francesco Borgoncini jogprofesszor 105
Dupka György 116

E, É
Egeria zarándoknő 61, 67
Egry Ferenc harangöntő, prágai szenátusi tag, magyar parlamenti képviselő, Ung megyei gondnok 117
Egyed pápai káplán 36
Emilio, Paolo (Paolo Coimi) 76
Eneco pápai káplán 36
Engels, Friedrich filozófus 173, 174
Ezekiel ószövetségi próféta 60

F
Fagyejev szovjet vezérőrnagy 113, 114, 115, 117
P. Farkas Imre Jozefát ferences szerzetes 179
Farkas Mihály 183
Fekete Gyula csetfalvai misszionárius 123
Felician, Felice 75
Felicianus mártír 62
Felix I., pápa 57
Ferdinánd I., német-római császár, magyar király 75

Ferenc I., francia király 72
Flavius Agricola 82
Forgon Pál viski lelkész 115, 124, 125
Frigyes II., német-római császár 67

G, Gy
Galambos István 8
Galilei, Galileo tudós 76
Gardner, Andrew 19
Gasparri, Pietro bíboros 105
De Gasperi, Alcide olasz miniszterelnök 104
Gassendi, Pietro matematikus 78
Gencsy Béla ungi esperes 118, 122, 123, 124
Gentile, Giovanni közoktatási miniszter 104
Georgiosz Gemisztosz (Pléthón) 72
Gergely VI., pápa 32
Gergely VII., pápa 32
Gergely IX., pápa 42
Gergely XIII., pápa 74
Gergely Jenő 158
Gerő Ernő 140
Gesztelyi Tamás 18
Gilles, Pierre zoológus 72, 78
Gisalbertus 62
di Giovanni, Rucellai Bernardo 66
di Giovanni Rucellai, Bracciolin 66
Giurati, Giovanni a fasiszta párt titkára 106
Giustiniani, Francesco velencei követ 75
Gönczy Pál nagydobronyi lelkész 120
Grimani, Domenico bíboros 71
Grősz József püspök 157, 159, 173, 183, 186
Guidi, Rachele 103
Guinevere királynő 68
Gulácsy Lajos egykori püspök 112
Gusztáv Adolf svéd király 77
Györke István beregújfalui lelkész püspök 123, 125
Gyula II., pápa 71

H
Hadrianus római császár 68
Hagemann Frigyes regnumos atya 163
Hamvas Endre csanádi püspök 159, 183, 187
Haramza Márk 8
Harvey, William 78
Havass Géza 187
Heidl György 8
Henrik IV., német-római császár 64
Henrik VIII., angol király 77
Herczegh Kálmán uszkai lelkész 115
Hippolytus író 73
Hobbes, Thomas politikai gondolkodó 78
de Honnecourt, Villard 67
Honorius III., pápa 33, 34
Horkay Anna sárospataki kollégiumi nevelőtanár 122
Horkay Barna 112, 121, 122, 123
Hudák Krisztina 8, 16
Hunyadi Mátyás l. Mátyás I., Hunyadi magyar király
Huszti Béla kígyósi lelkész 123, 125

I, Í
Ilona, Konstantin császár édesanyja 57, 58, 59, 67
Illyés Szabolcs 8,
Ince III., pápa 32, 33
Ince IV., pápa 34, 35, 65,
l. még Sinibaldo Fieschi
Irenaeus 17
István domonkos szerzetes, XII. Benedek káplánja 39
István pápai alszerpap, majd zágrábi püspök 37
István, I., magyar király 36, 67, 69
István II., bajor herceg 44

J
Jankó Péter tanácselnök 182, 184
János nyitrai pap 40
(Földnélküli) János angol király 68
János Luxemburgi I., cseh király 41
János XXII., pápa 35
Jenő IV. pápa 70
Jézus Krisztus 56, 58, 122, 158
de la Jugie, Guillelmus legátus 38, 42, 45

K
Kádár János MSZMP főtitkár 143, 186
Kahler Frigyes 8
Kamarás István 153

Kariofilli tüzérségi altábornagy 113
Károly I. (Nagy) frank király, majd császár 65, 66
Károly I., magyar király 44
Károly IV., német-római császár 44
P. Károlyi Bernát ferences szerzetes 180, 181
Katona Nándor 187
Kázmér III., lengyel király 41
Kelemen V., pápa 35, 44
Kelemen VI., pápa 35, 39, 40, 41, 42, 43, 45
Kelemen VIII., pápa 82
Kenyeres Lajos, tiszavárkonyi plébános 142, 186
Keresztély IV., dán-norvég király 77
Kerr, Sir A.C. moszkvai brit nagykövet 114
Kézai Simon krónikaíró 68
Kiss Bertalan 8
Kiss Gergely 31, 40, 44
Kiss László vári lelkész 115
P. Kiss László Szaléz gyöngyösi ferences szerzetes 140, 179, 180
Prof. M. Kiss Sándor 175
Komjáthy Béla 116
Komjáthy Géza, a sárospataki református teológia másodéves hallgatója 116
Konstantin római császár 57, 58, 59, 60, 75
Konstantin pátriárka 64,
Kónya István 154
Dr. Korláth Endre prágai parlamenti képviselő, magyar parlamenti képviselő, zsinati tag 112
dr. Kormányos István ügyvéd 188
Ö. Kovács József 8
Kovács Sándor egyházgondnok 113
Kovács Zoltán lelkipásztor 113
Kulin boszniai bán 34

L

Laetus, Julius Pomponius 73
Lajos I. (Nagy) magyar király 38, 39, 41, 442, 43, 44, 45
Lajos aquileiai pátriárka 44
Lajos laoni kanonok 45
Lajos Sándor francsikai lelkész 117, 118, 123
de Lalo, Gerard pápai káplán és ügyhallgató 39
Langó Péter 7, 9
Laszkarisz, Ioannész Andreasz 72
Launio 19
Lékai László apostoli kormányzó, esztergomi érsek 163, 164
Leland, John királyi káplán 77,
Lénárd Ödön 188
de Lendenaria, Altegradus kánonjogi doktor 38
Lenin, Vlagyimir filozófus-politikus 174, 175, 177
Leó X., pápa 71
Ligorio, Pirro 73, 78
Loyolai Szent Ignác szerzetesrend alapító 79
Lovato Lovati 68
Lucina matrona 59
Ludwig, Emil német külpolitikai újságíró 103, 106
Lukács László 160
P. Lukács László Pelbárt ferences szerzetes 179
Lunacsarszkíj, Anatolij Vasziljevics orosz újságíró 177
Lupi, Dario közoktatási államtitkár 104
Lupicius apát 69
Lupus Servatus 66

M

Makedoniosz konstantinápolyi pátriárka 64
Maléth Ágnes 43
Mályusz Elemér 139
Mantegna, Andrea 75
Marcellinus mártír 59
Marcus Aurelius császár 66, 67, 82
Marinetti, Filippo Tommaso, a futurizmus „atyja", az olasz avantgárd irodalom jeles képviselője 103
Marosi Izidor izsáki katolikus pap 139
Marx, Karl filozófus 173
Marycz Győző plébános 158
Mátyás I., Hunyadi magyar király 74, 75
l. még Hunyadi Mátyás
Maurikiosz császár 61
Maximilianus 59
Mehlisz vezérezredes 113, 115
Mester Margit az UNUM nővérek rendalapítója 184, 185

Michalovits Zsigmond 182
Miklós pankotai főesperes, pápai adószedőként, szentszéki káplán 40
Miklós pécsi kanonok, pápai káplán, majd pécsi püspök 41
Miklós teológiai doktor, bíborosi káplán 45
dr. Miklós József ösküi plébános 186
Mindszenty József veszprémi püspök, majd esztergomi érsek, bíboros–hercegprímás 153, 156, 158, 159, 160, 162, 173, 175, 182, 183, 188
Minutulus, Yrsullus nápolyi kanonok 42
Minzoni, don Giovanni katolikus pap 103
Molnár Erik igazságügy-miniszter 181
Molotov, Vjacseszláv szovjet külügyi népbiztos 114, 115
de Monteflorum, Gentilis legátus 38, 44
de Montfaucon, Bernard 78
de Montfaucon, Piranesi 78
Mussolini, Alessandro 103
Mussolini, Benito olasz miniszterelnök 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107
Mummolus 69

N

Nagy Imre magyar miniszterelnök 160
Nagy László 116
Nagy Levente 7, 8
Nagy Tibor 13
Narancsik Imre nagymuzsalyi lelkész 119,120, 125
Nardini, Famiano 83
Nemeshegyi Péter 155
Néri Szent Fülöp 79
Niccoli, Niccolò 70
Noé 55
de Noelet, Guilelmus bayeux-i kanonok, kánonjogi doktor, pápai ügyhallgató, majd bíboros 39
Nogent-i Guibert 68
de Nova ecclesia, Gerhardus furnai dékán, pápai káplán 39
Novikov vezérőrnagy 113

O, Ó

Olti Vilmos 184
Opitz, Martin német tudós 78
Orbán II., pápa 32,
Orbán V., pápa 38, 40, 44,
Orbán VIII., pápa 66, 82
Ordass Lajos evangélikus püspök 185
Orgoványi György tiszakeresztúri lelkész 115
Orosz Aranka mátyfalvai gyülekezeti tag 113
Orwell, George író 137
Osberto Commenali 67
Osborne, John 72
Ottó III., német-római császár 65

P

Pacelli, Francesco jogászprofesszor 105
Pakocs Károly püspöki helynök 141
Pál pozsonyi prépost 37
Pál II., pápa 71
Pál VI., pápa 161, 163, 184
Palailogosz János V., bizánci császár 39, 40
Pálfai Zoltán 166
Papp Gábor dr. 166
Papp József esperes 118
Párizsi Máté krónikaíró 67
de Parma, Albertus közjegyző 44
Paszkál II., pápa 32
Pázsit József főjegyző 121, 123, 125
de Peiresc, Nicolas Fabri 76, 78
Péter (Petrus Stephani), pápai káplán, esztergomi kanonok a helyi Szűz Mária kápolna rektora 41
Péter Gábor az ÁVH vezetője 175
Petrarca, Francesco humanista 66, 69
Petrov hadseregtábornok 113, 114, 117
Petrus Stephani (II.) apostoli collector és nuncius 41
Phinney, Jean S. szociálpszichológus 151, 167
Piacenzai Jakab, választott zágrábi püspök 39
da Piazzola, Rolando 68
Pillinger, Renate 13
de Pistorio, Johannes az utrechti Szent Megváltó egyház dékánja, pápai káplán 39
Pius II., pápa 71, 72
Pius IX., pápa 60,

Pius XI., pápa 60, 105, 106, 183, 184
Pius XII. pápa 107, 183, 184
Platón ógörög filozófus 17, 71
Poggio, Giovanni Francesco 66
Polchy István királyi közjegyző 112
Pollio mártír 17
Pompeiana 59
Prantner József miniszter, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 161
Primus mártír 62
Pronyin szovjet altábornagy 117
Prudentius himnuszköltő 60
de Pusterla, Guillelmus pozsonyi prépost, pápai káplán és nuncius 41

Q
Quirinus 17

R
Raffaelo Sanzio humanista 71
Rácz Jenő gergelyugornyai lelkész 112
Rajk László belügyminiszter 156, 185
Rákosi Mátyás MDP főtitkár 140, 162, 176, 181
Ravasz László református püspök 185
Révai József kulturpolitikus 176, 183
Révész Imre püspök 112, 117
Rikov, Alekszej Ivanovics 177
Rocca, Angelo Tagaste címzetes püspöke 80
de Rossi, Giovanni Battista 55, 56
Rudolf osztrák herceg 44
Rudolf II. német-római császár 76

S, Sz
Salamon ószövetségi király 64
Sándor IV., pápa 37
de Sanguineto, Guilelmus közjegyző 44
de Sardinia, Philippus arboreai kanonok 44
de Saint-Geniès, Bertrand aquileiai pátriárka, korábbi pápai káplán 43
Secundinus 19
Serédi Jusztinián esztergomi érsek 156, 183, 186
Seuso 19
Sextus Julius Africanus 56
Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 156, 183
Signorili, Niccolo 66, 69
Sinibaldo Fieschi l. IV. Ince pápa
Simon Zsigmond lelkész 121, 122, 123, 125
Sixtus IV., pápa 71, 73
Sixtus V., pápa 81
Strada, Jacopo 76
Sturzo, don Luigi 104
Suger apát 67
Synerotas 17
Szántó Konrád 154, 158
Szeibert András 166
Szekuli Pál 186
Szennay András 153
Szent Ágoston pátriárka 63
Szent Barnabás apostol 64
Szent Cyprianus 59
Szent Emmeram 62
Szent Gergely (Nagy) pápa 61
Szent Germanus Auxerre-i püspök 66
Szent Gervasius mártír 59
Szent Jeromos bibliafordító 60
Szent Márk evangélista 62
Szent Márton tours-i püspök 66
Szent Máté evangélista 64
Szent Mór 69
Szent Pál apostol 59
Szent Péter apostol 59, 82
Szent Protasius martír 59
Szent Polükarposz szmirnai püspök 57
Szent Reine 66
Szeverus 64
Szilágyi János György 63
Sztálin, Joszif a Szovjetunió párttitkára 121, 124, 125, 134, 177, 178
Szulejmán szultán 72
Szutor Jenő beregszászi lelkész 124, 125
Szűcs Sándor helvéciai plébános 141

T
Tamás raguzai érsek 40
Tárczy Dániel kisdobronyi lelkész 124, 125
Theodórosz I., pápa 62
Theodosius római császár 61
Telegdi Tamás esztergomi prépost és pápai káplán majd csanádi püspök, kalocsai és esztergomi érsek 41
Tertullianus ókeresztény egyházatya 57

Tímár Ágnes nővér 188
Tiziano Vecellio festő 76
Tomka Miklós 152
Tomszkij (Mihail Pavlovics Jefimov) szovjet politikus 177
Tóth István 20
Tóth Károly 116
Tömpe András 175
Traianus római császár 67
Tracy, David 154
Tyihon, Vaszilij Ivanovics Belavin orosz pátriárka 177

U, Ú
Ugolinus pápai káplán 38
Ugoonios, Pompeio 74
de Ungaria, Dionisius pápai káplán 40, 41
Usai János, egri kanonok, Guillaume de La Jugie bíboros káplánja 45

V, W
Valens mursai püspök 15
Valentinianus I. császár 20
della Valle, Pietro 76
Valter pápai káplán 36
Váradi Barna kántor 113
Vasari, Giorgo 69
Vass József técsői lelkész 124, 125
de Vercelis, Hugucio bruges-i kanonok, pápai káplán és alszerpap 38
Vergilius, Polydorus 76
Victorinus poetoviói püspök 15
Victricius roueni püspök 61
de Vodronio, Helias xanteni kanonok, az Apostoli Kamara klerikusa és tiszteletbeli káplán 40
Vorosilov, Kliment Jefremovics marsall 175
R. Vozáry Aladár prágai szenátusi tag, magyar parlamenti képviselő, zsinati tag 112
Vulić, Hrvoje 17
Winckelmann, Johann Joachim 55, 56

Y
de Ylhano, Petrus mindkét jog doktora, ageni kanonok és pápai káplán 38

Z, Zs
Zénón bizáncicsászár 64
Zimányi József 115, 121, 122, 123
Zrínyi Miklós főúr 75, 78
Zsámboky János 75
Zsámboki László pécsi kanonok, császmai prépost, későbbi veszprémi püspök 45
Zsámboki Miklós nádor 45
Zselepszky György Fábián 166
Zsigmond I., Luxemburgi magyar király 74
Zsurky József nagypaládi lelkész 115

Helységnévmutató

A, Á
Acquae Balissae 14
Acquae Iasae 14
Alag 142
Algéria 58
Amerika 74, 79
Anglia 76, 77
Antiokheia 64
Apostoli Kamara l. Róma
Apostoli Szentszék l. Róma
Aquincum 14, 15, 75
Athén 68, 72,
Augusta 67
Ausztria 43

B
Bács megye 144
Baranya megye 143
Bátyú 114
Bécs 43, 176, 183
Bedford 77
Bereg megye 117
Beregszász 112, 114, 115,
Bizánc 64, 65, 68, 71, 72
  l. még Bizánci Császárság, Konstantinápoly
Bizánci Császárság l. Bizánc
Budapest 175, 176, 179, 183, 187

C, Cs
Carnarói Olasz Kormányzóság 102
Carnuntum 12, 14, 15,
Carnuntum-Pfaffenberg 20
Cibalae 14
Ciprus 64
Corrbridge 68
Csap 117
Császár 14
Csehország 40
Csez 125

D
Dánia 40
Dán-norvég Királyság 77
Dánszentmiklós 142
Debrecen 132, 155
Dunaföldvár 143

E, É
Egyházi Állam l. Róma
Egyiptom 62, 82
Emilia Romagna 103
Erdély 75
Európa 56, 79, 83

F
Fejér megye 143, 144
Fekete-Afrika 9
Fenékpuszta 14
Ferrara 71, 74
Firenze 71, 72, 74, 105
Fiume 102
Fontainebleau 72
Forgolány 117
Franciaország 72, 177

G, Gy
Gallia 20
Glastonbury 68
Gyertyánliget 114
Gyulafehérvár 77

H
Hács-béndekpuszta 19
Hejce 183
Helvécia 141
Heves megye 144
Hőgyész 143
Huszt 114, 116, 120

I, Í
Intercisa 14, 18, 19
Iovia 14
Iseum 20
Itália 9, 83, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107
l. Olaszország, Olasz Királyság

J
Jeruzsálem 58, 70, 82

K
Karácsfalva 116
Kárpátalja 112, 113, 116, 118, 119, 125
l. még Kárpátontúli Ukrajna
Kárpát-medence 9, 13, 66, 74, 76
Kárpátontúli Ukrajna l. Kárpátalja
Karthágó 59
Katymár 144
Kelainai 56
Kisberezna 114
Kisnémedi 142
Konstantinápoly l. Bizánc
Kövesliget 114
Közel-Kelet 9, 15 ,65
Közép-Európa 76
Kúria l. Róma

L
Lengyelország 42
Ludberg 16

M
Magyar Királyság 7, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 75, 114, 155, 174
l. még Magyarország
Magyarország l. Magyar Királyság
Mamre 58
Mantova 74
Máramaros–Ugocsa megye 117
Mediterráneum 83
Mezőkovácsháza 158, 187
Milánó 59, 101, 102, 103, 104
Mont Auxois 66
Moszkva 114, 120, 121, 176, 177
Munkács 112, 114, 116
Mursa 14, 17

N
Nagybereg 112, 114, 115
Nagydobrony 112
Nagykónyi 144
Nagymaros 164
Nagyszőlős 114, 115, 116
Nápoly 39
Németország 44, 114
l. még Német-római Birodalom
Német-római Birodalom l. Németország
Norvégia 40
Nyugat-Európa 64, 65, 71, 72

O, Ó
Oroszország 8, 76, 114, 118, 119, 125, 132, 162, 174, 175, 178, 181
l. még Szovjet-Oroszország, Szovjetunió
Oszmán Birodalom 71

Ö, Ő
Örök Város l. Róma

P
Padova 68
Pannonia l. Dunántúl
Pannonia Secunda 15
Pápai Állam l. Róma
Parthia 56
Pécs 7
Perecseny 114
Pest 44
Pócspetri 131, 132, 143
Poetovio 14
Poroskó 114
Pozsony 43
Predappio 103
Pszkov 76

R
Ravenna 14
Regensburg 62
Róma 9, 14, 17, 18, 31, 34, 36, 40, 41, 42, 57, 58, 59, 60, 63, 67, 68, 71, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 101, 103, 104, 105, 107, 160, 161, 175
l. még Apostoli Szentszék, Apostoli Kamara, Egyházi Állam, Kúria, Örök Város, Pápai Állam, Urbs

S, Sz
Ságvár 14
Salona 59
Sárospatak 143
Sárszentágota 143
Savaria 13, 14, 15, 16, 17, 18
Savia 15
Siracusa 83
Sirmium 13, 14, 15, 16, 17
Siscia 14, 15
Sophianae l. Pécs
Sopron 180, 184
Sopronkőhida 179, 183
Soroksár 142
Svédország 40
Szedres 144
Szeged 141, 179, 187
Szegvár 141
Szekszárd 144
Szentföld 58, 60, 68
Szerednye 114
Szolyva 113, 114, 116,
Szovjet-Oroszország l. Oroszország
Szovjetunió l. Oroszország

T
Tápiógyörgye 142
Tarragona 70
Tatár-hágó 112
Técső 112, 116
Thessaloniki 14
Tiszaásvány 117
Tiszapéterfalva 117
Tiszaújlak 113, 114
Tivoli 69
Tokod 14
Tolna 143
Torinó 108
Tournai 78
Trianon 111, 112
Trója 76

U, Ú
Újbabilóniai Birodalom 56
Újfehértó 144
Ulcisia 14
Ung megye 112
Ungtarnóc 117
Ungvár 112, 114, 116, 121, 122
Urbs l. Róma

V
Vatikán l. Róma
Vatikáni Titkos Levéltár 42
Velence 62, 71
Vinkovci-Kamenica 17
Visk 112, 115, 116

X
Xanten 60

Z
Zára 43

A kötet szerzői

Dr. Andreides Gábor, PhD
tudományos kutató
Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala
E-mail: andreidesgabor@gmail.com

Dr. Barabás Gábor, PhD
egyetemi adjunktus
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék
E-mail: barab.gabor@gmail.com

Csarnai Márk
kutató
Nemzeti Emlékezet Bizottsága
E-mail: m.csarnai87@gmail.com

Dr. Illyés Szabolcs, PhD
intézetvezető
társadalomtudományi kutatásvezető
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógiai Kar
Társadalmi Antropológiai Kutatóközpont &
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő
E-mail: drillyésszabolcs@gmail.com

Dr. Kahler Frigyes
ny. kollégiumvezető bíró, jogtörténész
E-mail: drkahlerfrigyes@gmail.com

Dr. Langó Péter, PhD
tudományos segédmunkatárs
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet

egyetemi adjunktus
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet
E-mail: lango.peter@btk.mta.hu

Dr. habil. Nagy Levente, PhD
tanszékvezető, kutatócsoport-vezető egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Régészet Tanszék
E-mail: nagy.levente@pte.hu

Prof. Dr. habil. Ö. Kovács József, DSc
megyei főigazgató-helyettes
Magyar Nemzeti Levéltár

egyetemi tanár
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Intézet
E-mail: o.kovacs.jozsef@mnl.gov.hu
E-mail: kovacs.jozsef@btk.ppke.hu

Az Egyháztörténeti Kutatóközpont
Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi sorozatában
korábban megjelent kötetek

1.
Nagy Levente
Pannóniai városok, mártírok, ereklyék (2012)

2.
Koszta László
A kalocsai érseki tartomány kialakulása (2013)

3.
Kiss Gergely
Királyi egyházak a középkori Magyarországon (2013)

4.
Kristóf Ilona
Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526) (2014)

5.
Barabás Gábor
A pápaság és Magyarország a 13. század első felében (2015)

6.
de Cevins, Marie-Madeleine
Konfraternitás és koldulórendek a középkori Magyarországon (1270 k.–1530 k.)
(2015)

7.
Horváth István
A Pécsi Papnevelő Intézet uradalma (1736–1875) (2016)

8.
Nagy, Levente
Pagans, Christians and their Surrounding
Archeological, Patristic and Church Historical Studies (2019)